

Hadak útján

A népvándorlás kor kutatóinak
XIX. konferenciája

Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága
Tanulmányok 3.

Szabados György

KÖRÉRVELÉS HELYETT...**A MAGYAROK BEJÖVETELÉNEK ÚJRAÉRTELMEZÉSE AZ ÍROTT FORRÁSOK ALAPJÁN****Atillának és Attilának barátságom jeléül*

Az első magyar állam, a Magyar Nagyfejedelemség Etelközből Kárpát-medencébe irányuló szállásváltása olyan sorsforduló, amelynek emlékezete méltán foglalkoztatja a kései utódokat.¹ A kutatásnak időről-időre számot kell adnia arról, milyen forrásalapra milyen módszertani felvértezéssel építi mondandóját, amit a szűkebb szakma, illetőleg a tágabb közönség elé tár. Nyilvánvaló, hogy az alábbi előadás nem tárgyában, hanem – reményeim szerint – megközelítésmódjában hozhat újszerű eredményt. A megújulás iránt időről időre felmerülő igény két, különböző korból és szakterületről választott megfogalmazását érdemes bevezetésként felidézni. A középkortudós Hóman Bálint 1930-ban vetette papírra az alábbi sorokat. „A történeti igazságok egy részének hipotetikus értéke, másrésztől a történetírásban érvényesülő szubjektív elemek időnként szükségszerűen vezetnek a jelenségek átértékelésére, ami azonos az alkotó történettudományi munkával. A tudományos munka ugyanis nem egyéb a vizsgált objektumok, jelenségek, események és funkciók, s az ezek megismeréséhez vezető tudományos anyag folytonos értékelésénél...”² Hermann Róbert az 1848/49-es szabadságharc hadtörténetének kutatója Hóman gondolataival is egybecsengő véleményre jutott 2007-ben: „ha a múlt egy konkrét eseményéről, nem pedig csupán a múlt értelmezéséről (vagy a szakmai köldöknézetés egyik vállfajaként a múltértelmezések értelmezéséről) akarunk újat mondani, akkor nem takaríthatjuk meg magunknak a fáradságot: meg kell próbálni új forrásokat találni, vagy a régieket új módon megszólaltatni.”³ A megújulás szükségessége fokozottan jelentkezik akkor, amikor régóta vitatott kérdésekben kell állást foglalni.

A magyarok bejövételének megítélését több ellentmondás feszíti. Ezek közül az egyik az, hogy tudatos és szervezett beköltözésről, avagy egy szétzilált és kivérzett emberközösség bemeneküléséről beszélhetünk. Bizonyos írott kútfőadatokból a fejvesztett futás képe sejlik fel, ugyanakkor a régészeti-antropológiai leleteken semmi

nyomot nem hagyott egy esetleges katasztrófa. Az újabb kutatás szerint a IX. század végén beköltözött népesség sírleleteiből kiderül, hogy a férfiak és a nők antropológiai méretértékei között (leszámítva a nemi eltérés sajátosságait) nincs különbség. Másképpen szólva az asszonyokat a férfiakkal azonos rítus szerint, azonos művészeti jegyeket mutató ékszerekkel helyezték végső nyughelyükre. Vagyis nincs arra utaló nyom, hogy megözvegyült harcosok helyben talált, másfajta etnikai, másfajta műveltségi közösségekhez tartozó asszonyokat kényszerültek új társukul választani.⁴ Magam nem lévén régész csak az írott kútfőket kísérelhetem meg új hangon megszólaltatni. Ezek közül a legfontosabbak(nak vélt) emlékekből az alábbi kép tárul elénk.

Időrendben az első hely a *Fuldai Évkönyveket* illeti meg. A 901-ig vezetett annales ezt közli velünk: „895. Az avarok megtámadták a bolgárok határait, de azok megelőzván őket seregük nagy részét megsemmisítették... 896 [895]. Ugyanabban az évben a görögök békét kötöttek a magyaroknak nevezett avarokkal. Ezt szövetségeseik, a bolgárok gonoszságnak tekintve ellenséges haddal felkeltek ellenük, és egész területüket pusztítva a konstantinápolyi kapuig üldözték őket. Ezt megbosszulandó a görögök hajóikat ravaszul az avarok elé küldték, és átszállították őket a Dunán a bolgárok országába. Az átszállítottak a bolgárok népét erős sereggel megtámadva, nagy részüket legyilkolva a halálba küldték... Mert ki tudná a pogány avaroknak az oly nagy ütközetben elszenvedett veszteséget számba venni és elmondani? Amikor a bolgároknak is, akikhez a győzelem pártolt, szám szerint 20 ezer lovasát találták levágva.”⁵ Nem sokkal később, 908-ban fejezte

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj keretei közt készült.

1 Mellőzöm a „honfoglalás” és a „kalandozás” műszavakat. Meggyőző kritikájukat I. KIRÁLY 2006, 11–88.

2 HÓMAN 1938, 445.

3 HERMANN 2007, 686.

4 ÉRY 1994, 221; RÉVÉSZ 1999, 30.

5 HKÍF 190–191. (Géczi Lajos fordítása.) V. ö. GOMBOS, CFHH I. 131–133.

be krónikáját Regino prümi, majd trieri apát. A magyarokról ezt írja: „A mondott népet tehát a fent említett vidékekről, saját szállásaikból kiűzték a vele szomszédos népek, akiket besenyőknek hívnak, mivel számban és vitézségben felülmúlták őket... Elmenekülvén tehát ezek erőszakossága elől, búcsút mondtak hazájuknak, s elindultak, hogy olyan vidéket és helyet keressenek, ahol lakhatnak és megtelepedhetnek. Először is a pannónok és az avarok pusztáin kóboroltak, vadászattal és halászattal szerezvén meg mindennapi táplálékukat; ezután ismétlődő ellenséges támadásokkal törtek a karantánok, morvák és a bolgárok határterületeire; kevés embert karddal, több ezret pedig nyilakkal pusztítottak el, amelyeket oly gyakorisággal lőnek ki szaru-íjaikból, hogy lövéseiket bajosan lehet elhárítani.”⁶ A X. század közepén keletkezett az a VII. (Bíborbanszületett) Konstantin bizánci császárhoz köthető mű, amelynek első kiadója a *De Administrando Imperio* (DAI.) vagyis a *Birodalom kormányzásáról* címet adta.⁷ Ez az alábbiakat közli a magyar szállásváltás hátteréről: „Néhány év múlva a besenyők rátörtek a türkökre, és fejedelmükkel, Árpáddal együtt elűzték őket. A türkök tehát megfutamodván földet kerestek, ahol megtelepedhették, s odaérkezvén elűzték Nagy Moravia lakóit, s megszállták azok földjét, amelyen a türkök most is mindmáig laknak.” (38. fejezet)⁸ Kévéssel alább részletezi: „Ezután Leon, a Krisztus-szerető és dicső császár hívására átkelvén a Dunán és megtámadván Symeont, teljesen legyőzték, és iramukban egészen Preszlavig hatoltak, és bezárván őt Mundraga várába, visszatértek saját földjükre. Abban az időben Liüntika, Árpád fia volt a fejük. Miután azonban Symeon újból kibékült a rómaiak császárával és bátorságban érezte magát, a besenyőkhöz küldött és megegyezett velük, hogy leverik és megsemmisítik a türköket. És amikor a türkök hadjáratra mentek, a besenyők Symeonnal a türkök ellen jöttek, családjaikat teljesen megsemmisítették, és a földjük őrzésére hátrahagyott türköket gonoszul kiűzték onnét. Miután pedig a türkök visszatértek, és földjüket ilyen pusztán és feldúlva találták, letelepedtek arra a földre, melyen ma is

laknak.” (40. fejezet)⁹ A félelem tartós emlékezetét egy korábbi szöveghely hivatott szemléltetni. Eszerint midőn a császár Gabriel klerikust követségbe küldte a magyarokhoz, hogy a besenyők elűzésére és régi lakóhelyük (Etelköz) visszafoglalására biztassa őket, azok így feleltek: „mi nem kezdünk ki a besenyőkkel, mert nem bírunk velük harcolni, minthogy nagy ország az, nagyszámú nép és gonosz fickók; többé ilyen beszédet ne mondj nekünk, mert nem kedvünkre való az.” (8. fejezet)¹⁰ A fentiek mellé a magyar krónikás hagyomány XIV. századi változatában ránk maradt, de XI. századi időrétegeből származó tudósítását szokás felemlíteni;¹¹ így válik teljessé a szállásváltás nehézségeinek sora. „Átvonultak a besenyők, a fehér kunok országán, Szuzdalon és a Kijev nevű városon, majd átkeltek a Havasokon egy tartományba, ahol megszállhatatlan sást láttak, és ott a sasok miatt nem maradhattak, mert azok a fákról legyek módjára szálltak alá, és elfogyasztva megsemmisítették nyájaikat és lovaikat. Azt akarta ugyanis Isten, hogy gyorsabban érkezzenek meg Magyarországra. Ezután a hegyekből három hónap alatt leereszkedtek, és Magyarország szélére értek, tudniillik Erdélybe, az említett népek akarata ellenére.” (26. krónikafejezet)¹²

Mi tagadás, a fent közölt külhoni és hazai kútfőrészek eléggé gyászos képet festenek a magyarok bejövételéről. Ezek szerint egy besenyő–bolgár harci szövetség harapófogójába került magyarság asszonyait, állatállományát vesztve menekült be a Kárpátok oltalmat nyújtó hegyei közé. Értelemszerű, hogy a több feljegyzésben is rögzített vereség súlyát mérlegelni kellett a kutatásnak. A kritikai magyar történettudomány mintegy negyed évezredes fejlődése során számos különböző válasz fogalmazódott meg. Pray György szerint például a magyarok bejövételének útirányát is meghatározta a katonai kudarc. „A Bíborbanszületett türkjei, midőn a besenyők Trajanus hegyein [a Kárpátokon] túl üldözték őket, kétfelé oszlottak, és az egyik észak felől, a máramarosi szoroson át Hungvár felé; míg a másik, bizonynyal a nagyobb rész, Árpád vezérlete alatt Valachián keresztül a Tiszához költözött.”¹³ Szabó

6 HKÍF 197–198. (Kordé Zoltán fordítása.) V. ö. GOMBOS, CFHH III. 2039.

7 SZABÓ 1860, 68; MORAVCSIK, ÁMTBF, 31.

8 MORAVCSIK, ÁMTBF, 45. (Moravcsik Gyula fordítása)

9 MORAVCSIK, ÁMTBF, 47.

10 MORAVCSIK, ÁMTBF, 36–37.

11 Nem lehet célolni itt a XIV. századi krónikaszerkesztmény (közéletű, de némileg pontatlan elnevezéssel élve: a Képes Krónika) időrétegeinek teljes kutatástörténetét felidézni. A tartalmi, stíluskritikai ismérvek elemzése során a legkorábbi gesta elkészültét I. András és Könyves Kálmán uralkodói ideje között, vagyis a XI. század derekától és a XII. század elejéig terjedő időszakban tartották lehetségesnek a mérvadó vélemények. Az Ósgesta keletkezését I. András király korára I. pl. DOMANOVSKY 1906, 129–130; HORVÁTH 1954, 305–315. (Utóbbi szerző Miklós püspököt nevezte meg lehetséges szerzőnek.)

Salamon idejére I. pl. GERICS 1995, 8–22. A Szent László-kori Ósgesta mellett érvel HÓMAN 1925, 86, 105–106. Könyves Kálmán országlásától számítja történeti irodalmunk kezdeteit GYÖRFFY 1993, 184–188; KRISTÓ 1994, 114, 123–130. Magam azok véleményéhez csatlakozom, akik egy I. András-kori Ósgesta létevel illetve Miklós püspök lehetséges szerzőségével számolnak.

12 HKÍF 358. (Kristó Gyula fordítása.) V. ö. SZENTPÉTERY, SS. RER. HUNG. I. 286.

13 „Turci Porphyrogenitae, cum a Patzinacitis ultra Trajani montis ruderam protrusi fuere, bifariam divisi, pars a septemtrione per Marmarosiensis pylas versus castrum Hung; pars contra, et major quidem, quae sub Arpado erat, per Valachiam ad Tibiscum commigravit.” PRAY 1774, 83. A bejövetel útirányáról megfogalmazott nézetek historiográfiai áttekintését I. VESZPRÉMY 1990, 1–20.

Károly egyenesen megrója a Névtelen Jegyzőt, amiért az „nemzeti dicsőségünk iránti bal fölfogásból származott féltékenységből és kíméletből mélyen hallgat arról is, hogy őseinket a velünk rokon besenyők tulnyomó ereje kényszerítette előbb-előbb nyomulni mai hazánk felé...”¹⁴ A DAI. alapján jelentős etelközi embervesztéssel számolt Pauler Gyula,¹⁵ ugyanakkor ennek túlértékelését a hadtörténész Doberdói Breit József forráskritikai érvelés alapján utasította el.¹⁶ Az etelközi besenyő támadás és a tudatos honszerzés nem zárta ki egymást Hóman Bálint elgondolásában; ő az egymással szembenálló magyar–bizánci és bolgár–besenyő szövetségi rendszeren, vagyis Délkelet-Európán túlra tekintve tágabb térbe helyezte, s egy láncreakciószerű népvándorlási folyamatba ágyazta a magyarok bejövételének körülményeit. Az általa vázolt eseménymenet első lépéseként Iszmail ibn Ahmad szamanida uralkodó 893-ban legyőzte a karlukokat, akik az úzokat mozdították nyugatra, majd az úzok megtámadták a besenyőket, végül a besenyők rátörtek az etelközi magyarokra, ám ez, úgymond, nem előidézte, hanem csak siettetette eleink nyugatra költözését.¹⁷ Györffy György mind a népvándorláshullám-elmélet, mind a besenyő csapás – ami meneküléssé változtatta a magyarok eltervezett szállásváltását – megítélésének tekintetében Hóman nyomdokaiba lépett. Újdonságot a hazai írott hagyomány kiértékelésében hozott: ő vetette fel azt, hogy a 26. krónikafejezet a zúduló sasok képében a besenyő támadás emlékét tartotta fenn, mivel e ragadozó madarakat a régi magyar nyelvben beséknek hívták.¹⁸ A sorozatos steppei népeltolódás elvét illetve a mondabeli „aquila” ’sas, bese’ ~ besenyő értelmezését elfogadta Kristó Gyula is, aki viszont a magyarok beköltözésében kizárólag hadi kényszert látott, és élesen elutasította annak tervszerűségét.¹⁹ Nézetéből Tóth Sándor László kifejezetten katasztrófaelméletet fejlesztett azzal, hogy a besenyők okozta megpróbáltatásokat az „etelközi vész” minősítéssel illette.²⁰ Az újabb szakirodalomban mindazonáltal a magyar bejövétel eleve eltervezettségét valló nézet is képviselteti magát; ezt különösen Harmatta János hangsúlyozza.²¹

E historiográfiai áttekintés erejéig szándékosan mellőztem a régész szerzők munkáit, hogy a szállásváltás tágabb összefüggéseinek hadtörténeti szempontú értékelését – amelyben szerepet kap a ló, mint méltatlanul elfeledett harcászati tényező – kizárólag az írott források alapján, tehát a kútfőcsoportok közötti körérvélős átjárás teljes kiküszöbölésével végezzem el. Álmos és Árpád magyarjainak 881–907 közötti katonai aktivitását tekintem át részletesebben, de kitérek a pozsonyi csata utáni évtizedekre is.

A 956-ig vezetett *Salzburgi Évkönyvek* ezt írja: „881. Az első csatát a magyarokkal vívták Wenia-nál [Bécs], a másodikat a kabarokkal Culmite-nél [Kollmitz, vagy Kulmberg Melknél].”²² A *Fuldai Évkönyvekből* tudjuk, hogy 892 júliusában Arnulf király frank, bajor és alemann harcosaival benyomult Moráviába, s ott magyar szövetségeseivel dúlt, gyújtogatott, de 894-ben „a magyaroknak nevezett avarok” immár a morva Szvatopluk oldalán pusztították Pannóniát.²³ A 895-re vonatkozó, idézett bejegyzéstől eltekintve legközelebb a nagyszabású itáliai hadjárat kapcsán kerültek magyarok a történetírói érdeklődés homlokterébe. Tanulságos a *Fuldai Évkönyveknek* visszaadni a szót, ugyanis a cselekmények nála olvasható kiértékelése egy eddig nem kellő súllyal elemzett mondandót hordoz, amire majd később térek vissza. „900. [899.] Eközben pedig a magyaroknak nevezett avarok végig pusztították egész Itáliát, úgy, hogy sok püspököt megöltek. Az itáliaiak harcba bocsátkozván velük, egy napon egy ütközetben 20 ezren pusztultak el. Azok pedig ugyanazon az úton, amelyen benyomultak, nagy területen pusztítva visszatértek Pannóniába.”²⁴ Az észak-itáliai hadműveletek szerencsénkre bőven adatoltak. Értékes adatokat közöl például két X. század második feléből való írás is, Liutprand cremonai püspök *Antapodosisa*, meg *A nonantolai monostor alapítása* című munka függeléke.²⁵ Egy 898-ban végzett felderítést követően 899 tavaszán több ezres hadsereg zúdul Észak-Itáliára, Arnulf császár (896 előtt keleti frank király) megbízásából. I. Berengár itáliai király csak több hónap múltán tudja üldözőbe venni a Lombardián addig széltében-hosszában végigszáguldó lovasokat. Nyárutón a menetbiztosító egységek a szándékos megfutamodást alkalmazva elérték, hogy egyre elbizakodottabbá váló üldözőik a Brenta folyóig nyomuljanak, ahol aztán a magyar főerők szeptember 24-én fényes győzelmet arattak Berengár háromszoros létszámfölényben levő könnyűlovas katonái felett. December 13-án Vercelli püspöke, 900. január 26-án Modena városa, két napra rá a nonantolai

14 SZABÓ 1860, 130.

15 PAULER 1900, 33.

16 DOBERDÓI BREIT 1929, 29–30.

17 HÓMAN 1935, 116–117.

18 GYÖRFFY 1973, 9–10; GYÖRFFY 1987, 582–584, 594–595.

19 KRISTÓ 2002, 53–54.

20 TÓTH 1998, 188.

21 HARMATTA 1998, 151.

22 HKÍF 209. (Tóth Sándor László fordítása.) V. ö. MGH. SS. XXX/2. 742.

23 GOMBOS, CFHH I. 132.

24 HKÍF 192. (Géczi Lajos fordítása.) V. ö. GOMBOS, CFHH I. 133.

25 MEH 216–217. V. ö. GOMBOS, CFHH II. 1470–1472; HKÍF 217. V. ö. GOMBOS, CFHH II. 971.

kolostor esik áldozatul. Június végén Velencét ostromolják, sikertelenül. Időközben Arnulf halálával okafogyottá vált a keleti frank szövetség, Berengár súlyos pénzen megnyerte a magyarok jóindulatát, így a győztesek 900 nyarán hazavonultak.²⁶ Ugyancsak 900-ban valószínűleg egy másik magyar sereg pusztította Bajorországot 50 mérföld mélységben, ám Liutpold herceg győzelmet aratott felettük (*Fuldai Évkönyvek*). Ez nem okozott komoly megrázkódtatást a magyaroknak, hiszen hadaik 901-ben Karintiára és Itáliára törtek (*Fuldai Évkönyvek*, *Sváb Évkönyvek*).²⁷ 902-re a *Sváb Évkönyvek* írója a magyarok Moráviában folytatott győztes harcával tulajdonképpen az északi Morávia pusztulását rögzítette.²⁸ E 926-ig vezetett annales 902-höz és 904-hez egyaránt bejegyzi azt, hogy a bajorok lakomára hívták a magyarokat, és ott sokat közülük megöltek. Ennek kapcsán 904-nél említi Kusál halálát, de a *Sankt Galleni Évkönyvek* 918-ban befejezett szövegegysége 902 alá sorolja be a magyar vezér meggyilkolását. Bóna István meggyőzően érvel ez utóbbi évszám hitelessége mellett;²⁹ ez a két bejegyzés egyazon eseményre vonatkozik, ilyenformán a *Sváb Évkönyvekben* megkettőződött a bajorok csalárd sikere. 903-ból, és megint csak a *Sváb Évkönyvekből* újabb bajor–magyar háborúról értesülünk, amit a fentiek alapján Kusál vezér megbosszulása végett indíthattak, vagyis itt téved Bóna, aki szerint a magyarok nem siettek elégtételt venni legfőbb haduruk meggyilkolásáért.³⁰ 904–905 között immár I. Berengár király szövetségeseiként hadakoztak Észak-Itáliában,³¹ és nem lehetetlen, hogy a sereg 904/905 telét Itáliában töltötte.³² Berengár számára hosszú távon hasznos befektetésnek bizonyult a magyar szövetség: 915-ben itáliai császárrá koronázták.³³ 906 folyamán a magyarok először támadtak Szászországra, de mindjárt két hadsereggel, amint arra a szászok viselt dolgait összefoglaló, 1004-ben elhunyt Widukind emlékezik.³⁴ 907 nyarán az eddig szokásostól eltérően a Magyar Nagyfejedelemség védekező szerepre kényszerült a Keleti Frank Királyság indította hadjárat ellen. Ennek végkifejlete a július 4-én és 5-én vívott pozsonyi csata

korai hadtörténelmünk legfényesebb helytállását hozta. A *Sváb Évkönyvek* szavaival élve: „A bajorok kilátástalan háborúja a magyarokkal, Liutpold herceget megölték, övéinek féltelen kevélységét letörték, és a keresztények alig néhányan menekültek meg, a püspökök és grófok többségét meggyilkolták. A bajorok teljes hadseregét megsemmisítették a magyarok.”³⁵

A pozsonyi csatáig nyomon követett harcok sikerét két fontos tényező biztosította. Egyfelől a Kárpát-medencében éppen megtelepedő nép saját védelmi szükségletein felül több ezer, akár két évig (899–900) is nélkülözhető katonát tudott kiállítani, másfelől ezek a steppei taktika szerint küzdő emberek kellően nagy létszámú, megfelelően betanított lóállománnyal rendelkeztek. Márpedig 895 és 899 (illetve 904 és 905) között nem adódhatott volna elég idő az esetlegesen elvesztett ménesek újratenyésztésére, mivel Nagy Kálmán hadtörténész szerint még békés körülmények között is 6–7 év szükséges az állat születésétől számítva a tömeges kiképzéséig.³⁶ Különös tekintettel arra, hogy a magyarok vezetékllovakkal vonultak csatába, és ezek az első háts elhullása esetén alakzatok végrehajtására alkalmas harci lóvá kellett, hogy előlépjenek; ellenkező esetben a harcos a maga és társai életét kockáztatta volna, ha képzetlen állatra bízta sorsát! Az Árpáddal korosztályos VI. (Bölcs) Leó bizánci császár szavai ezt igazolják. „Követi őket nagy csapat ló, mén és kanca is, részint táplálékul és tejivás végett, részint sokaság látszatának keltése végett... Gyakran egy kötéltre vevén a felesleges lovakat, hátul, azaz a hadrend mögött, annak védelmére helyezik el... türk ellenfeleinknek hátrányos a legelő hiánya, tekintve a magukkal vitt lovak sokaságát.” (*Taktika*)³⁷ Az itáliai hadjáratra indult több ezer, védelmi szempontból nélkülözhető harcos ténye viszont újabb két fontos következtetésre ad okot. Egyfelől a szállásváltás alatt a helyben talált, döntően avar lakosság nem fejtett ki ellenállást az újonnan érkezettekkel szemben, sőt a magyar ethnogenezis részesévé vált;³⁸ másfelől Árpád népének semmifajta besenyő támadástól nem kellett tartania. A kettős nem-fenyege-

26 GOMBOS 1927, 429–519; BÓNA 2000, 31–32; TORMA 2008, 425–447.

27 GOMBOS, CFHH I. 91, 133.

28 GOMBOS, CFHH I. 91. Nem feladatomban e helyt tárgyalni a két Morávia kérdéskörét. A DAI. 13. és 40. fejezete egyértelműen a Kárpát-medencétől délre fekvőnek állítja Szvatopluk „*Megale Moravia*” néven említett politikai alakulatát. MORAVCSIK, ÁMTBF 37., 48. A „*Megale Moravia*” kitétel „Ómorávia” gyanánt fordítandó, s nem lehet belőle a „Nagymorva Birodalom” elmeszüleményét gerjeszteni belőle. Boba Imre más forrásokkal vetette egybe, és igazolta Bőborbanszületett Konstantin helymeghatározását. Erről összefoglalóan I. BOBA 1996, 15–85.

29 GOMBOS, CFHH I. 91, 199; BÓNA 2000, 33–34.

30 GOMBOS, CFHH I. 91; BÓNA 2000, 34.

31 Annales Beneventani. GOMBOS, CFHH I. 110. Chronicon Cavense:

GOMBOS, CFHH I. 544. Az 1227-ben elhunyt ciszterci szerzetes Helinardus világkrónikája Provence-i Lajos császár nagy vereségéről ír: „*Ludovicus rex conserto cum Hungaris proelio miserabiliter vincitur.*” GOMBOS, CFHH II. 1127.

32 KRISTÓ 1980, 234–235.

33 BÓNA 2000, 44.

34 GOMBOS, CFHH III. 2660.

35 HKÍF 202. (Lele József fordítása) V. ö. GOMBOS, CFHH I. 91. A pozsonyi csata legújabb, fontos forrástani elemzésekkel is bővelkedő feldolgozását I. VESZPRÉMY 2008, 20–42.

36 NAGY 1998, 134–135.

37 MORAVCSIK, ÁMTBF 19–21. (Moravcsik Gyula fordítása)

38 Jelzés értékű, hogy ezt a gondolatot szinte egy időben vetette papírra egy filológus-történész és egy régész. SZÁDECZKY-KARDOSS 1996,

tettség azért is különös figyelemre méltó, mert egy nép mindig mozgás (hegyeken vagy folyókon való átkelés) közben a legsebezhetőbb, csak hogy a magyarok nem adták tanújelét sem az avarok, sem a besenyők keltette fenyegtettség-érzésnek. Máskülönben hogyan indulhattak volna nyugatra, ha asszonyaikat, gyermekeiket nem tudják biztonságban? A harcászati szempont megköveteli a hátszág és a felvonulási terület biztosítását, védelmét. Hogy a szállásváltás nagyszabású támadó hadműveletek közepette ment végbe, az mindennél ékeesebben szól a nem hadakozók biztonságérzetéről, márpedig az események írásba foglalt rendjéből elsöprő erejű magyar katonai aktivitás tűnik ki.

Itt kell utalnom egyrészt az idézett kútfők természetére, másrészt (a rövidség kedvéért csak felsorolászerűen) a harci élenység 907 utáni megnyilvánulásaira. Ami az írott forrásokat illeti. Nem az öncélú betűszaporítás kedvéért jeleztem, melyik kútfő mikor keletkezett, hanem hogy lássuk: a magyarság a 881–907 közötti, egy emberöltőre rúgó hadi krónikája különböző helyen és időben keletkezett adatserepekből áll össze egy erősen hiányos képpé. Az idézett feljegyzések közös vonása az, hogy a hadműveletek által sújtott térségek keresztény szerzőitől származnak, akik ellenséges érzelmi alapállásból szóltak megtámadóikról. Amikor be kellett ismerni övéik vereségét, ott sem a magyar virtust dicsőítették, hanem a pusztulás – sokszor túlzóan felnagyított – rémképén keseregtek. A *Fuldai* és a *Sváb Évkönyvekben* tapasztalható jelenség, miszerint egy eseményt megváltozott fogalmazással két külön esztendő (895 és 896 illetve 902 és 904) alá is besoroltak, azt bizonyítja, hogy ezek a mégoly közel korabeli kútfők sem túl megbízhatóak az időrendet illetőleg. A másik fontos körülmény, ami meghatározza ismereteinket, az az egyoldalúság. Nem maradt fenn a Kárpát-medencei magyar szemléletet tükröző egykorú álláspont, ennél fogva a hazai és az idegen elfogultság közül csak ez utóbbit ismerjük.³⁹ Európa közepe a Kárpát-

medence ekkor a görög és a latin írásbeliség látókörének peremvidékén helyezkedett el. Ezt a forrásadottságbeli űrt csak a XI. századtól kezdi kitölteni az egységes hazai íráskultúra, előbb a jogi természetű, később a történetmondásra hivatott emlékek révén. Csak hogy ezek a *belső* keletkezésű kútfők latinul és keresztény szellemtől áthatva, vagyis egy külső eredetű szemléleti szűrő közbeiktatásával készültek. Ez határozza meg a múltról nyerhető tudás minőségét. A hagyomány további csunkulását a Botond-monda krónikás zárszavai is bizonyítják: „*úgy tartják, hogy ilyen és ehhez hasonló tetteket vitt végbe a magyarok közössége kapitányaival, avagy vezéreivel együtt Taksony fejedelem idejéig.*”⁴⁰ Az „ilyen és ehhez hasonló tettek” jószerivel megint csak idegen tollán maradtak fenn. Ennek fejezetei közül rövid áttekintés gyanánt az alábbiakat sorolom elő. 908-ban Szászországot és Tübingiát érte sikeres támadás; 910 nyarán az első augsburgi csata magyar győzelmet hozott; 911-ben a Kárpát-medencéből indult sereg először jutott túl a Rajnán. 913 bajor földön, 915 Brémában és Dél-Itáliában találta eleinket. 917-ben egyszerre sújtotta támadásuk Nyugat- és Délkelet-Európát. A 920-as évek elején szinte állandósult a magyar jelenlét Dél-Itáliában. 926 nem csak a Sankt Gallen-i kolostor esete miatt nevezetes, hanem azért, mert ekkor jutottak ki magyarok az Atlanti-óceán partjára. A 933-as merseburgi megfutamodás sem lohasztotta le harci kedvüket, mert 934-ben Konstantinápolyig, 935-ben Burgundián keresztül Észak-Itália földjére nyomultak. A német területekről lassan kiszoruló magyar seregek Itália és Bizánc felé vették útjukat, de 942-ben eljutottak Hispániába is. A vereséggel végződő második augsburgi csata (955) után még másfél évtizedig délkeleti irányba indultak hadjáratok.⁴¹ Nem tartottak egy emberöltőnyi pihenőt sem, hanem több nemzedék szakadatlan háborúskodás közben élte le az életét. És ezek a hadműveletek kizárólag idegen földön folytak; Magyarországot 907-től 1030-ig nem érte támadás!

29; TOMKA 1997, 74–75. Az avarság tömeges továbbélése tárgyában elkélne még néhány újító szemléletű, hasonló tematikájú, avar koros történészek és régészek tollából születendő tanulmány, hogy lássuk, miként, mennyire hangolhatók össze az írott és az archeológiai források – egymás előítéleteitől nem befolyásolt – tanulságai. Véleményem szerint Avarország bukása nem járt együtt az avar nép kipusztulásával; ráadásul az avar állam megdöntése és a magyar állam bejövetele között szűk 90 esztendő alatt nem látok olyan egységes szláv nyelvi-politikai erőt, amely az avar közösségeket három nemzedék alatt az avar nyelv és identitás feladására és a valamilyen (mégis, milyen? sosemvolt birodalmi nagymorva? avagy regionális pannon-szláv?) szláv nyelv és identitás átvételére kényszerítette volna. Ilyesmire még a Kárpát-medencén kívüli ténylegesen létező Horvátország sem volt képes az általa legyőzött avarokkal a X. század közepéig, és ezt a DAI. 30. fejezete az írói jelen érvényével igazolja is! „*Pár évig harcoltak egymással, majd a horvátok bizonyultak erősebbeknek: az avarok egy részét megölték, a többieket pedig behódolásra kényszerítették. Ettől fogva ez a terület a horvát*

tok hatalmába került, ám máig vannak Horvátországban az avarok közül való lakosok, s ezek avar mivolta felismerhető.” (Szádeczky-Kardoss Samu fordítása) Az idézetet, továbbá az avar továbbélést bizonyító írott kútfők összefüggéseinek meggyőző erejű elemzését I. OLAJOS 2001, 113–117. Az avarok IX. század elejére erőltetett „kipusztulása” keltezési kényszert idézett elő a korábbi régészetben. E keltezőmód túlhaladottságának és tarthatatlanságának kiváló szemléltetését I. SZENTPÉTERI 2008, 325–346.

39 A kárvallottak által megfogalmazott külső vélemény kritikátlan átvétele pedig nem a tárgyilagos megismerést szolgálja, hanem a magyaréhoz képest egy ellenséges elfogultságot juttat érvényre. Ezért kell tehát bizonyos mértékű véleménykiegyenlítést elvégezni utólag; természetesen anélkül, hogy a szerezcsenmosdatás kétes értékű túlzásaiba esnénk.

40 SZENTPÉTERY, SS. RER. HUNG. I. 311.

41 A 907–970 közötti hadjáratok összefoglalását, különböző megítélését I. pl. DOBERDÓI BREIT 1929, 33–117; KRISTÓ 1980, 239–298; BÓNA 2000, 36–65.

A 881–907 közötti időszakban megfigyelt katonai élénkség még hosszú évtizedeken keresztül jellemezte a magyarságot. Mindez nyomatékosítja a szállásváltás hadtörténeti körülményeire – kizárólag az írott kútfők alapján, vagyis a forráscsoportok közötti körérvelés el-

kerülésével – tett megállapításaimat. A Magyar Nagyfejedelemség a külső és belső támadástól való félelem legapróbb jele nélkül nyújtott biztonságos hátországot békés lakóinak és biztos kiindulópontot messzi földre induló harcosainak.

IRODALOM

- BOBA 1996
Boba I.: Morávia története új megvilágításban. Budapest 1996.
- BÓNA 2000
Bóna I.: A magyarok és Európa a 9–10. században. Budapest 2000.
- DOBERDÓI BREIT 1929
Doberdói Breit J.: A magyar nemzet hadtörténelme. I. rész. A honfoglalás. II. rész. Külföldi kalandozások a vezérek korában (898–970-ig). Budapest 1929.
- DOMANOVSKY 1906
Domanovszky S.: Kézai Simon mester krónikája. Budapest, 1906.
- ÉRY 1994
Éry K.: A Kárpát-medence embertani képe a honfoglalás korában. In: Kovács L. (szerk.): Honfoglalás és régészet. Budapest 1994, 217–224.
- GERICS 1995
Gerics J.: Domanovszky Sándor, az Árpád-kori krónikakutatás úttörője. In: Gerics J.: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Budapest 1995, 8–22.
- GOMBOS 1927
Gombos F. A.: A honfoglaló magyarok itáliai kalandozása. HK 28 (1927), 429–519.
- GOMBOS, CFHH
Gombos, A. F.: Catalogus Fontium Historiae Hungaricae I–III. Budapestini 1937–1938.
- GYÖRFFY 1973
Györffy Gy.: A honfoglalásról újabb történeti kutatások tükrében. Valóság 16/7 (1973), 1–16.
- GYÖRFFY 1987
Györffy Gy.: Honfoglalás és megtelepedés. In: Székely Gy. (szerk.): Magyarország története. I. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Budapest 1987². 577–650.
- GYÖRFFY 1993
Györffy Gy.: Krónikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések – új válaszok. Budapest 1993.
- HARMATTA 1998
Harmatta J.: A honfoglalás mai szemmel. MNy 94 (1998), 129–151.
- HERMANN 2007
Hermann R.: Megírható-e az 1848–49-es csaták története, avagy az 1848–49-es hadtörténetírás problémái. HK120 (2007), 649–686.
- HKÍF.
Kristó Gyula (szerk.): A honfoglalás korának írott forrásai. Szeged, 1995.
- HÓMAN 1925
Hóman B.: A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII–XIII. századi lezármaszói. Budapest 1925.
- HÓMAN 1935
Hóman B.: Magyar történet I. Budapest 1935.
- HÓMAN 1938
Hóman Bálint Történelmi ártértékelés. In: Hóman Bálint munkái II. Történetírás és forráskritika. Budapest 1938, 439–456.
- HORVÁTH 1954
ifj. Horváth J.: Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái. Budapest 1954.
- KIRÁLY 2006
Király P.: A honalapítás vitás eseményei. A kalandozások és a honfoglalás éve. Nyíregyháza 2006.
- KRISTÓ 1980
Kristó Gy.: Levedi törzsszövetségétől Szent István államig. Budapest 1980.
- KRISTÓ 1994
Kristó Gy.: A magyar történeti irodalom a kezdetektől 1241-ig. Budapest 1994.
- KRISTÓ 2002
Kristó Gy.: A magyar honfoglalás (Valóság és hagyomány). In: Kristó Gy.: Árpád fejedelemtől Géza fejedelemig. 20 tanulmány a 10. századi magyar történelemről. Budapest 2002, 45–55.
- MEH
Györffy Gy. (szerk.): A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Budapest 2002.
- MGH SS. XXX/2.
Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum. Tomi XXX. Pars II. Edidit Societas Aperiendis Fontibus Rerum Germanicarum Medii Aevi. Lipsiae 1934.
- MORAVCSIK, ÁMTBF
Moravcsik Gy.: Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Budapest 1984.
- NAGY 1998
Nagy K.: A honfoglalás hadtörténete. Budapest 1998.
- OLAJOS 2001
Olajos T.: A IX. századi avar történelem görög nyelvű forrásai. Szeged 2001.
- PAULER 1900
Pauler Gy.: A magyar nemzet története Szent Istvánig. Budapest 1900.

PRAY 1774

Pray, G.: *Dissertationes historio-criticae in Annales Veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum*. Vindobonae 1774.

RÉVÉSZ 1999

Révész L.: *Emlékezettek utatok kezdetére... Régészeti kalandozások a magyar honfoglalás és államalapítás korában*. Budapest 1999.

SZABÓ 1860

Szabó K.: *Bíborbanszületett Konstantín császár munkái magyar történeti szempontból ismertetve*. Magyar Akadémiai Értesítő 1 (1860), 61–167.

SZÁDECZKY-KARDOSS 1996

Szádeczky-Kardoss S.: *Az avarok története Európában*. In: Kristó Gy. – Makk F. (Szerk.): *Árpád előtt és után*. Szeged 1996, 21–30.

SZENTPÉTERI 2008

Szentpéteri, J.: *Was die Verbreitungskarten erzählen... (Beiträge zum Problemkreis der Datierung der Awarenzeit)*. *Antaeus* 29–30 (2008), 325–346.

SZENTPÉTERY, SS. RER. HUNG.

Szentpétery, E.: *Scriptores Rerum Hungaricarum I–II*. Budapestini 1937–1938.

TOMKA 1997

Tomka P.: *Magánbeszéd az avarokról*. *Életünk* 35 (1997), 68–75.

TORMA 2008

Torma B.: *Csata a Brenta folyónál*, 899. *HK* 121 (2008), 425–447.

TÓTH 1998

Tóth S. L.: *Levédiától a Kárpát-medencéig*. Szeged 1998.

VESZPRÉMY 1990

Veszprémy L.: *A magyar honfoglalás útirányának hagyománya elbeszélő forrásainkban*. *HK* 103 (1990), 1–20.

VESZPRÉMY 2008

Veszprémy L.: *Aventinus híradása a magyarok 907. évi győzelméről. Csata Pozsonynál*. In: Veszprémy L.: *Lovagvilág Magyarországon*. Budapest 2008, 20–42.

Szabados, György

Instead of circular argumentation.

Reinterpreting the written sources on the Hungarian land-taking

The moving of the first Hungarian state, the Hungarian Grand Duchy, from Etelköz to the Carpathian Basin is a much debated issue of historical research. One of the important questions is if it was a deliberate move or a flight of an exsanguine community. Some evidence suggest a panicked flight, but archaeological finds show no sign of a catastrophe. Aiming to avoid the methodological mistake of circular argumentation among the different types of sources, the present study gives a military history revaluation of the broader relations of the moving, solely with the help of written sources.

The beginning of the arrival, characterized by vivid military activities, has traditionally been put to 895. The fact that between 892 and 910 thirteen mobilizations can be discerned, and only one of them, the victory in 907 in the battle at Pozsony, being defensive proves the self-assurance of the still-moving Hungarian Grand Duchy. It is important to note that

the settlers were able to recruit several thousand soldiers apart from their defence needs. These soldiers were dispensable for as long as two years (899–900), and had properly trained horses in sufficient number. These lead to the assumption that the previous inhabitants, mainly Avars, did not exert resistance against the newly arrived, and on the other hand, Árpád's people had no Pecheneg attack to fear.

The revaluation from a military history viewpoint excludes Constantine Porphyrogenitus's interpretation of the exsanguined Hungarians defensible, for it is impossible to imagine the great loss of men and animal when we look at the fighting spirit and efficiency before, during and after the move. Consequently, the first Hungarian state gathering information through decades, occupied and united the Carpathian Basin according to plan.